

Els quintos de Beseit a la Guerra d'Independència cubana

Núria Balagué Mola

Introducció

La intenció d'aquest article és la de retre un petit homenatge als quintos beseitans que van haver de participar en la Guerra de Cuba, alguns dels quals van deixar la vida en plena joventut en aquella illa.

Per posar una mica de context històric, ens cal recordar que la principal activitat econòmica de Cuba al segle XIX es basava en l'explotació de la canya de sucre, que es fonamentava en una societat esclavista al capdamunt de la qual hi havia una oligarquia conservadora de terratinents. També existia una petita burgesia de comerciants més progressista i políticament activa. Tot i que Cuba era una part d'Espanya, no era governada com una província més, sinó que tota l'autoritat era exercida per un Capità General amb poders d'excepció. Estats Units era el receptor del 80% de la producció cubana, però els impostos que generaven aquestes exportacions no repercutien directament en l'illa sinó que suposaven una important font de divises per a la metròpolis (Parcero Collado, 2022).¹

Quan es parla col·loquialment de la Guerra de Cuba ens solem referir a la que, en realitat, era la tercera de les guerres per a la independència dels cubans i a la que fou el seu colofó: la Guerra Hispano-Nord-americana, coneguda popularment com a Desastre del 98. La seqüència d'aquestes guerres és la següent:

Cinco pesos. Banco Español de la Isla de Cuba (15 mayo 1896)

1868 – 1878. Guerra dels Deu Anys o Guerra del 68, o Guerra Grande. Va ser una guerra fruit d'uns arrelats sentiments anticolonialistes, antiesclavistes i d'ansies d'alliberament nacional dels cubans. Quan 10 anys després del seu inici es van suspendre les hostilitats, Espanya va atorgar a Cuba les mateixes condicions que tenia en aquell moment Puerto Rico.

1879 – 1880. Guerra Chiquita. L'incompliment de les promeses fetes en l'acord de finalització de la guerra anterior va portar al descontentament general dels cubans i, com a conseqüència, es va produir un nou alçament revolucionari que, en aquesta ocasió, va poder ser controlat per l'exèrcit espanyol en un curt període de temps.

1895 – 1898. Guerra d'independència Cubana o Guerra del 95. Aquesta va ser l'última de les tres guerres entre Cuba i Espanya i va començar amb un alçament simultani a 35 localitats cubanes, liderat per José Martí, l'heroi nacional cubà. Espanya va abocar molts recursos —*hasta el último hombre y la última peseta*— durant tota la durada del conflicte, però l'Ejército Libertador de Cuba estava format per forces guerrilleres, molt més àgils i efectives en aquell territori que les espanyoles. A més, els Estats Units tenien grans interessos comercials i estratègics a l'illa i van donar suport als cubans amb armes i personal.

1898. Guerra Hispano-nord-americana. Després que el cuirassat Maine de l'armada nord-americana va explotar al port de L'Havana per causes encara no ben aclarides, es declara la guerra entre Espanya i Estats Units. La derrota naval soferta el juliol de 1898 per l'armada espanyola, va portar-la a demanar la negociació de la pau i, amb el Tractat de París de desembre de 1898, es va posar punt i final a l'Imperi espanyol d'Ultramar.

Cuba: geografia i climatologia

Cuba és una illa pràcticament plana a excepció de tres zones muntanyoses. Té una llargada màxima de 1.250 km i la seva superfície³ supera els 100.000 km². Hi ha grans zones humides i pantanoses, cobertes de vegetació molt espessa i plenes de mosquits, que es denomina *manigua*.

Divisió territorial de Cuba. Disseny: Rafael Galván Díaz (2015)⁴

El clima és subtropical amb una estació seca de novembre a abril i una estació humida de maig a octubre. La temperatura és elevada i la sensació augmenta per l'alt índex d'humitat. Això va generar molts problemes;

el primer de tots, la manca d'aclimatació dels soldats a un clima tan diferent del de la Península. A aquestes adversitats, cal sumar-hi l'alimentació deficient i la manca de disponibilitat de prou material sanitari per a poder lluitar contra malalties com el paludisme, el còlera o la febre groga. Es calcula que per cada baixa en combat, se'n produïen cinc a causa d'aquestes malalties.

Per tal d'adaptar-se a aquesta climatologia, els soldats destinats a Cuba portaven un uniforme de *rayadillo* molt característic, fet d'una tela de cotó molt lleugera i resistent, a ratlles estretes en blanc i blau. El calçat reglamentari eren unes botes, però sovint anaven amb espardenyes. Al damunt de la guerrera portaven les cartutxeres per a la munició del seu fusell “Mauser” model 1893 i la bota de vi reglamentària; i es cobrien el cap amb un barret de palla conegut com *jipijapa* o *panamá*. També disposaven d'una manta.⁵

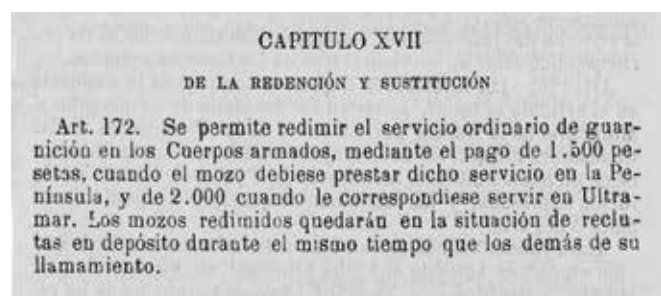
La major part de les morts de soldats espanyols va tenir lloc a la província de L'Havana ja que allà s'hi concentrava un gran nombre dels hospitals militars de l'illa, i era on s'enviaven els malalts més greus i els que procedien de zones amb poca infraestructura sanitària (Navarro Chueca, 2020)⁶.

“Los enemigos de los españoles a Cuba”.
La Campana de Gràcia, 1895⁷

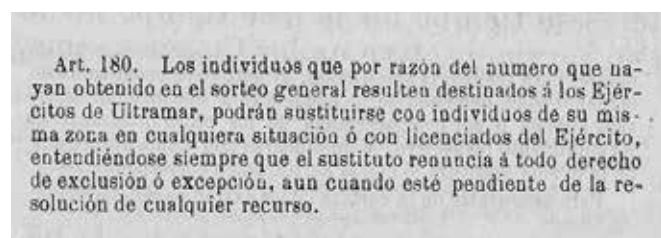
Qui anava a Cuba?

El reclutament es feia amb el sistema de cupos, que es calculava en funció del cens de cada poble. Per cada mosso titular se'n convocaven quatre de suplents i, d'aquesta manera, es podia assegurar que l'aportació del municipi seria efectiva cas que els titulars fossin declarats exempts per temes mèdics o per altres motius previstos. Però, a aquestes regles del joc se n'afegien d'altres també estipulades a la *Ley de reclutamiento y reemplazo del ejército*⁸ de 1885. Una en especial causava la indignació de les classes populars: si el quinto o la seva família es podia despendre de 1.500 pessetes a favor de la Hisenda pública (2.000 pessetes si el destí era a Ultramar), l'afortunat quedava eximit d'anar a servir a la Pàtria. En un article recent, Parcerro Collado (2022)⁹ estima que 2.000 pessetes d'aquella època avui equivaldrien a 67.000 euros.

Artículo 172 de la Ley de reclutamiento y reemplazo del ejército de 11 de julio de 1885

També estava regulada una altra manera d'evitar anar a fer el servei militar: fent-se substituir per un altre jove al qual també calia compensar econòmicament. S'autoritzava la possibilitat de la substitució mitjançant el canvi de número entre els mossos sortejats de la seva mateixa zona (Molina Luque, 2001).¹⁰

Artículo 180 de la Ley de reclutamiento y reemplazo del ejército de 11 de julio de 1885

La guerra de Cuba, els seus antecedents i les seves conseqüències han generat i encara generen multitud de publicacions. Les principals fons consultades per a l'elaboració d'aquest article han estat:

- Els llistats de soldats publicats al *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra* i a la *Gaceta de Madrid*.
- Els expedients militars i/o d'ingressos hospitalaris consultables a l'Archivo General Militar de Segovia.
- La documentació de la Zona de Reclutamiento de Teruel consultable a l'Archivo General Militar de Guadalajara.
- Els registres parroquials de Beseit.
- Els censos municipals de Beseit (1890-1906).
- La premsa històrica digital consultable a l'Hemeroteca Digital de la Biblioteca Nacional i a la Biblioteca Virtual de Prensa Histórica del Ministerio de Cultura y Deporte.

Vull destacar i agrair la utilitat de la informació que ha tingut la gentilesa de facilitar-nos el Dr. Francisco Javier Navarro Chueca, president de la Asociación Cultural «Regreso con Honor» per a l'estudi i la difusió del Patrimoni Històric-Militar del Exèrcit de Terra relatiu a la Guerra de Cuba (1895-1898), i autor de la tesi doctoral "Mortalidad de las tropas españolas en la guerra de Cuba (1895-1898)".¹¹

Com sempre, també em cal agrair els encertats comentaris i les útils aportacions de Mercè Chimisanas i de Luis Latorre.

Miguel Gil Bas, militar destinat a Cuba (1869-1884)

Abans de presentar les biografies dels joves de Beseit que van participar en la tercera i definitiva guerra d'independència cubana, començarem amb la figura del beseità Miguel Gil Bas, que va desenvolupar la seva carrera militar a Cuba durant les dues guerres anteriors.

Miguel Gil Bas va nèixer a Beseit el 17 de juliol de 1845. Era fill de Miguel Gil Lombarte, llaurador i paperer de família originària de Fondespatla, i de Ramona Bas Sales. Va ser el penúltim de vuit germans dels quals al menys tres no van arribar a l'edat adulta.

El seu expedient militar¹² ens el descriu com un soldat de 1,63 m. d'estatura, de valor acreditat, que mostra

bones capacitats, conducta i puntualitat en el servei. També detalla que disposa de bons coneixements de les ordenances, de la tàctica i dels procediments militars, de la teoria i pràctica del tir, i de l'art militar. Complementa la seva formació amb un bon nivell en temes de gestió i comptabilitat. Aquest document proporciona una informació molt detallada dels destins i serveis realitzats per Miguel que resumim tot seguit.

Un cop iniciada la primera guerra cubana, es va allistar com a soldat voluntari d'Infanteria el 30 d'octubre de 1869. No sabem si imaginava en aquell moment que acabaria formant part de l'exèrcit durant 30 anys, fins la seva jubilació l'any 1899.

Al llarg de la seva carrera militar va tenir diversos destins, la major part dels quals van ser a l'illa de Cuba. No feia ni un mes que havia ingressat en el 2n Batalló de Voluntaris de Barcelona, que ja en sortia el 23 de novembre en direcció a L'Havana, on va desembarcar el 15 de desembre.

Ramon Padró i Pedret. *Embarcament dels voluntaris catalans al port de Barcelona (1872)*

Només arribar, va ser destinat a la Comandància de Santiago de Cuba i, el penúltim dia del 1869, va sortir en columna d'operacions sota les ordres del comandant Ignacio Pérez Galdós, germà de l'escriptor i, amb ell, va participar durant la primera meitat de 1870 en diverses accions: a les Illes de Baquer i de Pilón, a Sabana La Mar i a Río Buey. El mes de juny el seu batalló va passar a la Comandància General d'Holguín i Las Tunas, on prestà servei com a conductor de combois a Manzanillo. En acabar l'any, ja era caporal segon d'Infanteria i, a més, fou declarat Benemèrit de la Pàtria, que era un títol honorífic.

Comandant Ignacio Pérez Galdós

El 1871 se li va concedir la Creu Blanca de 1ª classe del Mèrit Militar i la Creu Roja de 1ª classe del Mèrit Militar per haver estat més d'un any en operacions i en servei actiu als campaments de Boquerón, Zarral i Portilla. El 1872 va rebre l'ordre de perseguir una partida d'insurrectes amb els que entrà en combat a Sabana Grande i participà també en altres atacs. Pels seus serveis en aquesta campanya va ser ascendit a caporal primer i, a finals d'any, va obtenir el grau de sergent segon d'Infanteria. Va seguir en operacions a la Comandància General d'Holguín i Las Tunas fins a finals de maig de 1873. El seu nou destí va ser el Batalló de Voluntaris Catalans, en servei a la Comandància General de Puerto Príncipe (ara Camagüey)¹³. Se li va concedir la Medalla de Cuba pels més de 3 anys en operacions i va continuar en servei de campanya fins el 31 d'octubre del mateix any, data en la qual va obtenir la llicència absoluta. Però Miguel decideix quedar-se a Cuba i continuar a l'exèrcit i, el 19 de desembre, el tornem a trobar en actiu en el 1er batalló del Regiment Contraguerrilla Oriente com a caporal primer.

El 1874 va estar destinat en operacions i conducció de combois i va ser ascendit successivament a sergent segon de contraguerrilles, a sergent primer de guerrilles i a alferes de mobilitzats. El 1876, de manera puntual, entre març i maig, el va passar amb el seu batalló a la Comandància de Cuba i va participar en l'acció de Cambute. Un cop retornat a Manzanillo, va ser novament declarat Benemèrit de la Pàtria i va seguir participant en diverses operacions a la província de Santiago de Cuba. El 1877 el trobem en servei al Batalló Guerrillas Bayamo, a les ordres del coronel Martí Miret. Aquest va ser el seu any més intens, ja que va participar en moltes accions, totes elles localitzades dins de l'actual província de Granma.

Coronel Martí Miret

El febrer de 1878 és ascendit a alferes d'Infanteria i, a finals de març, torna a Manzanillo. Hi arriba malalt i és ingressat a l'hospital fins el 22 d'abril, i encara li van caldre 8 dies de convalescència. Es va recuperar bastant bé i, a primers d'agost, va ser destinat al Batalló Caçadors de Bailén núm.1.

Com hem vist, Miguel Gil va participar intensament en la Guerra Grande (1868 – 1878), en canvi, no va arribar a entrar en acció durant la Guerra Chiquita (1879 – 1880), tot i trobar-se encara en servei actiu a l'illa. Els

seus dies a primera línia de front es van acabar quan, el 1879, el nomenen oficial de magatzem del seu batalló, que va ser traslladat a la Comandància General de Cuba. El juliol de 1880 li van concedir quatre mesos de llicència per malaltia, potser per una seqüela del seu ingrés hospitalari anterior, i va sortir del port de L'Havana el 28 de juliol amb destinació a la Península.

Imaginem que durant aquests mesos a Espanya, a més de recuperar la salut, va aprofitar l'estada per a contraure matrimoni a Barcelona amb Ramona Avizanda, natural de Saragossa, on havia nascut el 1833.

El 25 de gener de 1881 desembarcà a L'Havana, on va poder retornar al Batalló Caçadors de Bailén núm.1, en servei, primer a Puerto Príncipe i després a Cienfuegos, i va acabar l'any a Santa Cruz del Sur, destinat al 2n batalló del Regiment d'Infanteria del Rey núm.1.

El 1882 el trobem de servei ordinari a la Comandància General de Puerto Príncipe. És en aquesta destinació que devia rebre la notícia que l'informava de la mort a Barcelona de la seva dona el dia 24 d'abril d'aquell any, a causa d'una lesió de cor¹⁴. Miguel va ser a Morón tot l'any 1883 i fins l'abril de 1884, que va ser enviat a Puerto Príncipe en servei ordinari fins al juny. Havia arribat el moment de deixar Cuba definitivament: el 29 de juliol s'embarcà a L'Havana a bord del vapor *Ciudad Condal* i va arribar el 10 d'agost a Santander.

El *Ciudad Condal* era un vapor-correu de la Companyia Transatlàntica de dos pals i 96 metres d'eslora. En aquest mateix vaixell, uns anys abans, el 18 de novembre de 1876, mossèn Cinto Verdaguer, va escriure els últims versos del seu poema *L'Atlàntida*.¹⁵

José Pineda Guerra. Vapor correo trasatlántico Ciudad Condal (1891)

Un cop a la Península, Miguel va quedar en situació de reemplaçament al Districte d'Aragó fins a finals de febrer de 1885, que va ser destinat al Districte de Catalunya, primerament al 2n Batalló del Regiment d'Infanteria Albuera núm.26 a Barcelona i, cap a finals de 1886, al Batalló Reserva Barcelona núm.16, on va seguir fins al juny de 1889. El nou destí és a Vilafranca del Penedès, al Regiment d'Infanteria de Reserva núm.10, però Miguel disposa d'una autorització del General Governador Militar d'aquesta plaça per a fixar la seva residència a Sant Gervasi de Cassoles, un poble que pocs anys després va ser annexionat a Barcelona.

Hem pogut localitzar el domicili de Miguel Gil Bas en aquesta localitat. Va viure al núm. 73 del Passeig de la Diputació, que no hem de confondre amb el carrer de Barcelona que porta el mateix nom. El 1923, uns anys després de la integració de Sant Gervasi a Barcelona, aquell passeig va passar a denominar-se Avinguda de la República Argentina¹⁶. Miguel vivia rellogat a casa d'un matrimoni¹⁷ amb tres fills. El pare, Faustino Adam Tous, era un artista pintor barcelonès i, probablement no és casual, la mare, Josefa Gaudó Riba, era natural de Vall-de-roures.

El juny de 1892 Miguel passa a la Zona Militar de Barcelona núm.14 fins a final d'any i, a continuació, a la Zona de Reclutament núm.60. El 1897 és promogut a primer tinent i, a finals d'any, acaba la seva estada a Sant Gervasi perquè comença el 1898 en el seu darrer destí: el Regiment de Reserva Teruel núm.77, i trasllada la seva residència a Vall-de-roures on, l'abril de 1899, dona per finalitzada la seva llarga vinculació a l'exèrcit.

Tot just jubilat, el capità graduat Miguel Gil Bas va tornar al seu poble i va celebrar les seves segones núpcies, el maig de 1899, amb la beseitana Josefa Serrano Abella. Van tenir el seu únic fill, Ramon Gil Serrano, aquell mateix any.

Trobem Miguel inscrit als padrons de Beseit dels anys 1900, 1901 i 1902, amb domicili al carrer Vilaclosa on, a causa d'un atac d'asma, va morir el dia 13 de maig de 1903.

La viuda, que únicament va disposar d'un terç de la pensió d'en Miguel,¹⁸ va fer una instància al Ministeri de la Guerra per a intentar millorar-la, acollint-se a una

real ordre de 1903, però el març de 1904 li van desestimar al·legant que no reunia els requisits necessaris¹⁹.

De Ramon Gil Serrano, fill de Miguel, no ha estat possible localitzar-ne més informacions. En canvi, encara tenim una darrera notícia de la vídua de Miguel Gil: el 9 de març de 1911, Josefa Serrano Abella es va casar amb un senyor, viudo com ella, natural de Morella.

En definitiva, Miguel Gil Bas va tenir una llarga carrera militar, una gran part de la qual a Cuba entre finals de 1869 i 1884. Allà va estar sotmès a les mateixes situacions de perill que els seus paisans més joves que hi van arribar després. La seva activitat al camp de batalla li va valdre un bon nombre de reconeixements que ja hem anat mencionant i el destí li va reservar una jubilació tranquil·la però breu. Va morir als 58 anys al seu llit, a casa seva, al seu poble.

Els quintos de Beseit a la Guerra d'Independència Cubana (1895 – 1898)

Els joves de que van haver de fer el servei militar durant la tercera i definitiva Guerra d'Independència de Cuba tenien poc més de vint anys, les quintes dels nascuts l'any 1874 i 1875 van ser les més afectades, però també en trobem de nascuts en altres anys molt propers. Eren joves treballadors, la majoria fills de llauradors que treballaven la terra amb els seus pares, però també hi havia diversos jornalers, un pastor i un ferrador²⁰. D'aquells que hem pogut disposar de la informació més completa, sabem que set sabien llegir i escriure i únicament dos declaraven no saber-ne. Van sortir de cases de tot el poble: del Pont, de Vilanova, de Vilaclosa, de la Plaça, dels carrers de Sant Roc, Palau i Muelela.

La majoria dels soldats beseitans van ser destinats a Infanteria, n'hem localitzat cinc en el Regiment d'Infanteria Aragón núm. 21, però en trobem també de destinats en unitats de Cavalleria i de Caçadors. Uns quants van rebre reconeixements per la seva actuació que, en la majoria dels casos, va ser la creu de plata del Mèrit Militar amb distintiu roig que, al menys en dues ocasions, va anar acompanyada d'una pensió de 2,5 pessetes.

Pocs van poder-se estalviar el pas per algun dels hospitals militars de l'Illa, afectats per malalties tropicals com paludisme, febre groga o d'altres també relacionades amb la insalubritat del clima i les condicions de vida dels soldats, com ara úlceres i diarrea. Només tenim constància de dos ingressos per ferides en el camp de batalla. De fet, dels sis beseitans que hem pogut confirmar documentalment que van morir a Cuba, quatre va ser a causa d'alguna de les malalties que hem esmentat.

Únicament ha estat possible localitzar dos expedients militars però, en canvi, hem pogut consultar fins a 9 expedients hospitalaris del pas d'aquests joves per algun dels hospitals militars de Cuba. La resta s'ha cobert amb informacions del *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, la *Gaceta de Madrid* i l'inestimable ajut dels registres parroquials i dels censos de Beseit.

A continuació, presentem alfabèticament una petita biografia de cadascun d'ells.

Enrique Antolí Royo

Enrique Antolí Royo va nèixer el 5 de febrer de 1875, fill de Domingo Antolí Blasco, llaurador d'una masia del terme de Beseit, i de Mª Dolores Royo Celma. Gràcies als registres parroquials i als censos, podem reconstruir una mica el seu entorn familiar. Els Antolí Royo eren cinc germans: Enrique, dos nois i dues noies. Les dues nenes van morir de petites i els tres nois es van quedar orfes de pare quan Enrique tenia 8 anys.

Els censos ens han permès conèixer una mica els dos germans d'Enrique. El gran es deia Domingo Antolí Royo, nascut el 1871, estava domiciliat al carrer del Pont i feia de jornal·ler; i el germà petit, José Antolí Royo, nascut el 1879, vivia al carrer Pla i també feia de jornal·ler.

Enrique es va incorporar al servei militar el 5 de febrer de 1895. Va ser destinat al 1er batalló, 4ª companyia, del Regiment d'Infanteria Aragón núm. 21, que tenia la funció de reforçar l'Exèrcit d'Operacions de Cuba²¹. Van embarcar a Barcelona a bord del vapor Montevideo el 26 de juny de 1896 i van desembarcar a Cuba el 12 de juliol.

Enrique va ser distingit amb la Creu de Plata del Mèrit Militar amb distintiu vermell per la seva participació en el combat de Guayabitos (Pinar del Río) que va tenir lloc els dies 8 i 9 d'octubre de l'any 1896, un dels més sagnants²². Tenim constància de dos ingressos a l'Hospital militar de Candelaria, que havia estat inaugurat el desembre de 1896 amb una capacitat inicial de 400 places,²³ i pel qual va passar més d'un beseità²⁴.

La primera estada a l'hospital va començar el maig de 1897 i va rebre l'alta el 24 de juny. Van ser un total de 33 dies ingressat per tal de recuperar-se d'una bronquitis.

L'alta mèdica, però, va durar tot just un parell de mesos i el juliol de 1897 torna a ser ingressat. Hi passa 26 dies, fins el 20 d'agost, però no en surt curat. Ara, el diagnòstic és de paludisme i l'envien a l'Hospital de L'Havana, per continuar allà la seva recuperació o considerar la conveniència d'enviar-lo a la Península.

Encara convalescent, després del seu pas per l'Hospital de L'Havana, va emprendre el llarg viatge de retorn a Beseit. Ja al poble, va fer de llaurador i, el 25 de febrer de 1899, es va casar amb Genoveva Ramia Giner. La parella va viure al carrer del Pont i va tenir quatre fills, dos nois i dues noies: Juan Bautista (1899), Encarnación (1902), José (1904) i M^a de las Nieves (1906).

Encara trobem una darrera notícia d'Enrique, quan ja han passat més de vint anys del final de la Guerra de Cuba. A la *Gaceta de Madrid* del 31 d'agost de 1919 es publica la relació d'obligacions de la Guerra d'Ultramar encara pendents de liquidar²⁵. En l'apartat dedicat al 1er batalló del Regiment d'Infanteria Aragón, núm.21 de Cuba, trobem el nom del soldat Enrique Antolí Royo, que té a la seva disposició la liquidació pels serveis prestats, per un import de 15 pessetes. No sabem si l'interessat va poder arribar a recollir-les.

Francisco Caldú Ibáñez

Francisco Caldú Ibáñez va nèixer el 24 d'abril de 1872 i era fill de Pedro Caldú (o *Casaldú*) Segura i d'Antonia Ibáñez Pitarc. Els Caldú Ibáñez eren sis germans, cinc nois i una noia, però al menys dos dels nois van morir de petits.

El germà més gran, Pedro Caldú Ibáñez, estava domiciliat al carrer Tejería, i el més petit, Ramon Caldú Ibáñez, al carrer de Sant Roc. Tant un com l'altre treballaven de jornalers.

Poca cosa podem dir de Francisco, més enllà d'aquestes mínimes dades vitals, ja que no ha estat possible localitzar el seu expedient militar. Però els indicis indiquen que va anar a Cuba i en va ser repatriat i, al cens de 1899, ja el trobem al poble fent de jornal i domiciliat al carrer de Sant Roc, probablement a la mateixa casa que el seu germà Francisco.

Francisco Coma Guardia

Francisco Coma Guardia va néixer a Beseit el 4 d'octubre de 1876, fill del matrimoni format per Miguel Coma Tejedor, llaurador i serrador, i Maria Guardia Morató. Els Coma Guardia eren sis germans, quatre nois i dues noies i el domicili familiar estava situat al carrer Vilaclosa.

L'expedient hospitalari d'aquest quinto destinat a Cuba ens el descriu com un jove de 20 anys de bona constitució, temperament sanguini i aspecte exterior sa que entra a l'Hospital militar de Pinar del Río el 4 de desembre de 1896. Hi arribava amb una baixa mèdica, procedent de la 1ª companyia del Regiment d'Infanteria San Quintín, núm. 47. Francisco presentava, entre d'altres símptomes, febre alta i cefalea i començava a tenir hemorràgies. Va rebre un dels diagnòstics més temuts: febre groga. Dia a dia es va anar agreujant tot i que li van subministrar totes les cures que tenien a l'abast. Va morir a les 11 de la nit del 7 de desembre de 1896, a 7.900 km de casa.

La mare de Francisco, que havia quedat viuda feia encara no dos anys, probablement no va saber de la mort del seu fill fins setmanes o mesos més tard. Es dona la circumstància que la pobra mare va perdre amb una diferència de 48 hores dos dels seus fills: Francisco mort als 20 anys a Cuba a causa de la febre groga i Rosa de 22 anys, el 9 de desembre a Beseit, probablement a causa d'un mal part.

Més d'un any i mig després, el Ministerio de la Guerra va concedir a Maria Guardia Morató una pensió anual de 182,50 pessetes, com a mare del *soldado causante*. El

febrer de 1902 encara li va caldre interposar una reclamació per a poder rebre el sou dels darrers mesos de servei del seu fill i, sota aquest concepte, se li va fer un pagament puntual de 64,43 pessetes.

L'impacte de la guerra es va acarnissar en aquella família ja que un cosí germà de Francisco, Vicente Julián Guardia, també va morir en aquella zona de Cuba quatre mesos més tard.

Ignacio Dalmau Moragrega

Ignacio Dalmau Moragrega, nascut el 15 de setembre de 1876, va ser un dels set fills del matrimoni format per Domingo Dalmau Prades, llaurador i moliner, i Maria Moragrega Gil. Gràcies als censos de Beseit, sabem que la família vivia al carrer de Vilanova.

La documentació hospitalària ens indica que Ignacio estava adscrit al Batalló d'Infanteria Aragón que es trobava de servei a Artemisa, localitat cubana que en aquell temps pertanyia a la província de Pinar del Río. El soldat es comença a trobar malament, rep la baixa mèdica i el 13 de novembre de 1896 és enviat a algun dels dos hospitals militars més grans de Cuba, situats a L'Havana: l'Hospital Alfonso XIII o l'Hospital de Regla. En tot cas, sigui en un o sigui en l'altre, va morir afectat pel vòmit, probablement aquell mateix novembre²⁶. Tres anys més tard²⁷, els seus pares van començar a rebre la pensió de 182,50 pessetes anuals.

José Dalmau Sorolla

José Dalmau Sorolla, nascut el 7 de febrer de 1875, era fill de Ramon Dalmau Segura, llaurador, i de Dominga Sorolla Tejedor. La família, que vivia al carrer Mueleta, va tenir set fills, quatre nois i tres noies. José era el primogènit.

No s'ha localitzat el seu expedient militar, ni cap registre del seu pas per algun dels hospitals militars de l'illa, però en una relació de soldats aragonesos caiguts a Cuba publicada a l'*Heraldo de Aragón*²⁸ el 25 de març de 1897 apareix José Dalmau Sorolla, del Batalló Asia, mort del vòmit a Santiago de Cuba. No en dona la data exacta, però podríem situar-la a finals de 1896 o en les primeres setmanes de 1897.

En una notícia apareguda tres anys més tard al *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*²⁹ s'informa que se li concedeix a Dominga Sorolla Tejedor, viuda, mare del soldat José Dalmau Sorolla, una pensió anual de 182,50 pessetes.

Carlos Gil Peguerols

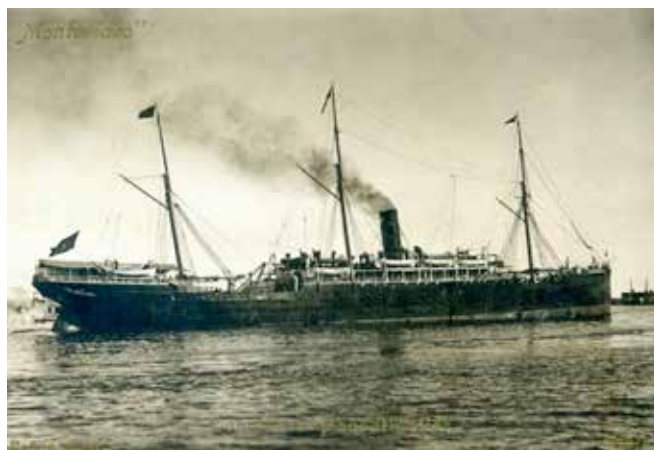
Carlos Gil Peguerols va nèixer el 25 de juliol de 1872. Era el fill gran del matrimoni format per Miguel Gil Gil, llaurador de casa Dillo de Beseit, i Pelàgia Peguerols Samper, natural d'Arnes. Carlos va tenir tres germans: Ramona³⁰ (1875), Ignacio (1877) i Miguel³¹ (1884), dels quals hem parlat en aquesta revista en ocasions anteriors.

Quan li arriba l'edat, a l'Ajuntament l'allisten per al reemplaçament de 1891 i se'l declara soldat sortejable. El document que ho acredita indica que és ferrador, tot i que més endavant el presenta com a un estudiant solter, que sap llegir i escriure. També ens ofereix la seva descripció física: fa 1'64 m. d'estatura, cabell i ulls negres, nas i boca regulars, poca barba, color sa, front espaiosa i aire marcial.

La documentació segueix el seu curs: entra a la Caixa de Quintos de Belchite el 12 de desembre de 1891. Poc després, aquesta Caixa és dissolta i Carlos és donat d'alta a la de la Zona d'Alcanyís nº 67. Carlos és l'únic quinto que hem detectat que es va acollir a la possibilitat legal de substituir-ne un altre que ja tenia el destí ferm per anar a Cuba: es va canviar per Francisco Telmo Fuster³², recluta del reemplaçament de 1892 del contingent d'Ultramar. L'expedient de substitució va ser aprovat pel Governador Militar de Teruel. Com a substitut del recluta, hauria de servir quatre anys comptats a partir del dia del seu embarcament, a canvi d'una quantitat que devien pactar amb el substituït. A primers de maig, se li va facilitar un passí per tornar a Beseit a l'espera del viatge i l'any va acabar sense més novetats.

A primers de 1893 se l'informa que passa al Dipòsit de Santander amb destí al Districte de Cuba. La següent cosa que en sabem és del 16 d'octubre, quan li obren un expedient: s'havia de presentar a Tarragona, juntament amb els seus companys, però Carlos no ha apa-

regut. No en sabem el motiu. Manca de recepció de l'avís?, por de darrera hora?, malaltia?, un imprevist?. Quatre dies més tard es presenta voluntàriament i és ingressat a la presó militar de Tarragona. Se li imposen dos mesos de recàrrec en el servei i l'envien al Dipòsit de Bandera de Cádiz, i hi arriba el dia 21 de novembre per a embarcar amb destí a Cuba. El 28 passa el reconeixement mèdic que confirma el seu bon estat de salut i el 30 del mateix mes surt a bord del vapor *Montevideo*, de la Companyia Transatlàntica Espanyola, el mateix que, tres anys després, també va transportar a Enrique Antolí a Cuba.

Vapor *Montevideo* (Fotografia: Refino Chico)

Carlos desembarcà a L'Havana el 19 de desembre i va ser destinat al 1er esquadró del Regiment de Cavalleria Pizarro però, ja en la revista de febrer de 1894, va ser nomenat ferrador de plaça amb destí al 2n esquadró. El 30 d'octubre, gràcies al seu bon comportament i a la seva professionalitat, és indultat dels dos mesos de recàrrec per deserció que li havien imposat a Tarragona. Segueix fent instrucció fins a finals d'abril de 1895, quan es trasllada a les províncies de Santa Clara i Puerto Príncipe per a perseguir-hi partides d'insurrectes.

El 17 d'agost entra en combat a l'acció de Las Delicias i el dia 31 assisteix a l'acció coneguda com Ceja de Rebarcadero (Puerto Príncipe), i es fa mereixedor d'una Creu de Plata del Mèrit Militar amb distintiu vermell per cadascuna de les dues accions. Tot aquell any 1895 és ple d'accions exitoses: Del 7 al 22 d'octubre és a Arroyo Blanco, a Caja de San Francisco, a La Rosa, a Montes de la Trinidad, a Cerro Pelao, a La Felicidad, a La Unión, a Lázaro López, a La Cienagueta i a la Loma de San Felipe. Sense descansar, del 25 al 30 d'octubre

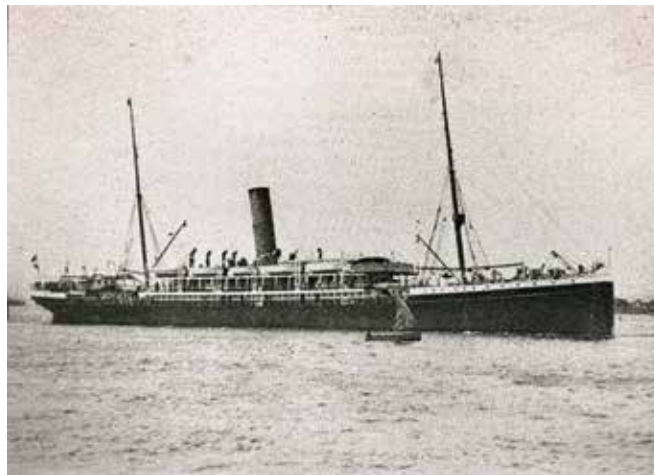
torna a entrar en combat a San Marcos, a Los Ramones, a Guazanal, a Mandos, a Gracita i a Colmenar. En totes les escomeses, van poder sortir-ne guanyadors. Va seguir en operacions a la província de Santa Clara fins a finals d'any.

El 1896 va ser també ple d'assoliments. La seva conducta el 12 de febrer en l'acció de Durán li va comportar una nova creu de plata, i en va guanyar una altra pels mèrits fets el 12 d'abril als combats lliurats a Pato Luisa i Guanasaco. Durant el mes de maig va participar, el dia 6, en l'acció d'Alto del Rey, després va actuar contra la partida de l'insurrecte Pedro Vidal i el dia 24 va ser a l'acció de Lomas de Gavilán on va guanyar-se una Creu de Plata del Mèrit Militar amb distintiu vermell que comportava, a més, una pensió de 2,50 pessetes mensuals. Però l'any encara no ha acabat: el 22 d'octubre l'acció de Coco-Bolo proporciona a Carlos una nova creu de plata. En aquesta operació també hi participa Gonzalo Queipo de Llano³³, un jove tinent segon que s'acaba d'incorporar al mateix esquadró del Regiment de Cavalleria Pizarro. En el seu cas, la recompensa no és una medalla sinó un ascens a tinent primer. La darrera acció important de l'any va tenir lloc el 26 de novembre a Aguacate i Santa Bárbara (Havana) en la qual tant Carlos com Gonzalo es fan mereixedors d'una Creu de Plata del Mèrit Militar amb distintiu vermell. Acaben l'any en operacions de campanya a les províncies de Pinar del Río i Havana.

L'any 1897 Carlos el comença en operacions a la jurisdicció de Quivican i San Felipe (actual província de Mayabeque). Al gener, lliura diversos combats contra les partides de rebels: a Babinuy, a Palmar de Palomo, a Cobarrubia i a La Esperanza. Al febrer, assisteix als combats que van tenir lloc a San Carlos i Tamaulipas. Durant el mes de març és present en accions a Caimán, a El Marqués, a San Julián i a Tienda La Cuba. Al maig es trobava a Toledo Viejo i a Los Juanetes i, al juny, a la Finca Valverde. Va continuar en operacions de campanya i de servei de vigilància de Batabanó a Vento fins a finals d'any. Pels serveis prestats durant els mesos de juliol, agost i setembre li concedeixen una altra creu de plata.

Carlos inicia l'any 1898 en operacions de campanya a la jurisdicció de Campo Florido. El 22 de gener entra

en combat a l'acció de Tejar de la Pita. El mes de març passa a Guara i hi fa el servei de vigilància de les línies del ferrocarril. Després, va a Cotorro, on queda prestant el servei de reconeixement fins que, el 23 de desembre, embarca amb el seu regiment cap a la Península a bord del vapor alemany *Darmstadt*.

Vapor Darmstadt de l'empresa alemanya N. D. Lloyd

Van arribar al port de València el 7 de gener de 1899. Els van rebre les primeres autoritats, el delegat de la Creu Roja i una banda de música.³⁴ Però la millor música va sonar el 9 de gener, quan va poder marxar cap a Beseit amb una llicència de tres mesos.

Imaginem l'alegria de la família al veure'l arribar sa i estalvi, sobre tot si, ja descansat, els va anar explicant totes les aventures i perills que havia viscut, i va parlar-los dels companys que va perdre al camp de batalla o que van morir a l'hospital a causa d'alguna d'aquelles temibles malalties tropicals.

Havia acabat la guerra de Cuba, però no el servei militar. Només desembarcar es va procedir a la dissolució del seu regiment i el van donar d'alta en un altre. Però el seu pas pel Regiment de Cavalleria Dragones de Santiago núm.9 devia ser molt fugaç ja que des de l'1 de juliol de 1899 disposava de llicència il·limitada, i en va causar baixa a finals de setembre amb llicència absoluta per haver servit a l'exèrcit d'Ultramar més de 4 anys.

Hem anat mencionat diverses de les creus al mèrit militar que li van concedir, però no totes. El seu expedient militar en registra un total de 9, guanyades en quatre anys. Tot un heroi!

Creu al mèrit militar

El darrer document que li va expedir l'exèrcit va ser la seva fe de solteria que, per cert, li va durar poc: Carlos ben aviat es va casar amb Manuela Lacambra Satué, natural de Pertusa, a la província d'Ossa. La parella va viure a Saragossa on, el 1900, va nèixer la seva filla Esperanza. El censos de 1914 i 1917 ens indiquen que Carlos exerceix de comptable i resideix al carrer Torrenueva. La darrera notícia que hem localitzat d'ell ens el situa a Beseit l'any 1925, vivint, juntament amb la seva filla, a casa del seu germà Ignacio.

Miguel Giner Portolés

Miguel Giner Portolés va nèixer el 9 de setembre de 1875. El pare, Miguel Giner Gil era llaurador de Beseit i la mare, Francisca Portolés Mateo, era natural de Vall-de-Roures. Va tenir, com a mínim, dos germans, Mariano i Antonio, que vivien al carrer Tejeria.

Miguel quan va entrar en quintes feia de pastor. El 6 de març de 1895 va ser declarat útil pel cup corresponent a Beseit i va ser destinat a la 4ª companyia del 1er batalló del Regiment d'Infanteria Aragón, núm. 21. La consulta del seu expedient mèdic ens permet saber que el matí del primer de maig de 1897 va arribar a l'Hospital militar de Marianao procedent del seu batalló amb

una baixa mèdica i que, prèviament, durant el mes de gener, ja havia estat ingressat a l'Hospital de Santiago de las Vegas amb la mateixa afecció. El malalt al·lega que, tot el que li passa, li ha aparegut en arribar a Cuba, no en coneix les causes, però creu que es deuen a les fatigues de la campanya.

A l'Hospital de Marianao li fan un reconeixement a fons. Miguel és descrit com un soldat que té una bona constitució, temperament sanguini i aspecte exterior bo, que prèviament a la seva entrada a l'exèrcit feia de llaurador. Un cop ingressat, li fan diverses proves i tractaments. El 26 de maig de 1897 surt d'aquest hospital on han constatat que les sospites del primer metge que el va atendre es confirmen: s'observa una hipertrofia cardíaca, una gran dispnea que li impedeix romandre estirat i edema a les extremitats inferiors que, juntament amb tota la sèrie de símptomes que se li manifesten, estan inclosos en el quadre d'exempcions vigents. En definitiva, aquest quinto del reemplaçament de 1895, surt de l'hospital sense curar-se, si més no, temporalment, ha deixat de ser apte.

Miguel Giner desembarca a Santander el 1er d'agost de 1897. Està malalt però encara no li permeten llicenciar-se. Disposa d'un permís de quatre mesos i s'haurà de presentar al seu nou destí, el Regiment Galicia núm.19, on haurà de passar un nou reconeixement mèdic que determini si és mereixedor o no de la baixa absoluta.

No sabem en quina data es llicencià definitivament de l'exèrcit, però pocs anys després del seu retorn de Cuba, es va casar al poble amb Encarnación Boix Tejedor i, al cens de 1902, el trobem domiciliat al carrer del Pont, fa de jornalier i sap llegir i escriure.

Agustín Gómez Sanz

Tot el que coneixem d'Agustín Gómez Sanz prové d'informacions publicades al *Diario Oficial del Ministerio de la Guerra*, ja que no ha estat possible localitzar-lo en els llibres parroquials, ni apareix cap membre de la seva família en els censos municipals de Beseit de l'època.

Agustín era un soldat destinat a Cuba que formava part del Batalló Gerona núm. 22. El mes de juny de 1897 va entrar en combat en les operacions de la brigada

Este de Pinar del Rio i va ser ferit en el camp de batalla. Se li atorgà una Creu de Plata del Mèrit Militar amb distintiu vermell amb pensió mensual de 2,5 pessetes, no vitalícia³⁵.

La següent notícia ja ens els situa desembarcant a Cádiz el 26 de febrer de 1898. Retorna ferit però no llicenciat, de manera que un cop acabi la llicència i es confirmi que està ben recuperat, el soldat Agustín Gómez Sanz, natural de Beseit, té l'obligació d'incorporar-se al seu nou destí que serà el Regiment del Infante núm.6³⁶.

Troblem el seu nom encara una darrera vegada, en un llistat de soldats publicat en una circular del Ministeri de la Guerra el mes de juny de 1900: El coronel del Batalló Girona núm.22 informa *a los señores jefes de los cuerpos, zonas de reclutamiento y regimientos de reserva á que hayan sido destinados los individuos que figuran en la siguiente relación*, que li poden reclamar la documentació d'aquests soldats. Ignorem si l'expedient d'Agustí va ser o no reclamat pel Regiment del Infante núm.6³⁷.

Vicente Julián Guardia

Vicente Julián Guardia, nascut el 1875, era fill de Manuel Julián Escuin, natural de Cantavella, i Ramona Guardia Morató, de Beseit. Els germans Julián Guardia van ser set, sis nois i una noia. El pare va morir quan Vicente tenia 4 anys i la mare es va tornar a casar, l'any 1880, amb Vicente Mateu Ferrer, amb qui va tenir tres fills més.

Gràcies als censos, sabem que un dels germans grans, Manuel Julián Guardia³⁸ vivia al carrer de Sant Roc; feia de jornaler i de culler i estava casat amb Miguela Ferrás Gil.

Com que no ha estat possible localitzar l'expedient d'aquest soldat, les notícies que tenim d'ell són molt limitades. Únicament sabem que Vicente va servir a l'Arma d' Infanteria Aragó i va morir a Candelaria³⁹, província de Pinar del Rio, el dia 22 d'abril de 1897 com a conseqüència de les ferides rebudes en el camp de batalla⁴⁰; i que la seva mare va sol·licitar una pensió, però li va ser denegada degut a que s'havia tornat a casar i n'havia perdut el dret⁴¹.

Tal com hem comentat més amunt, Vicente era cosí germà de Francisco Coma Guardia, que també va morir a Cuba quatre mesos abans que ell.

Juan Martínez

L'única informació que tenim de Juan Martínez ens la facilita una notícia de premsa que no hem pogut confirmar per cap font oficial: El diari *La Iberia* del dia 10 d'octubre de 1896 explica que un parell de dies abans, al sanatori de la Creu Roja de Saragossa havien recollit diversos soldats procedents de Cuba, un dels quals és *Juan Martínez, de Beceite (Teruel), del Regimiento de Cuba, con fiebres palúdicas*.⁴² El Sanatorio de soldados transeúntes (1896-1899) de Saragossa va ser construït per la Creu Roja davant de l'Estación del Norte per a poder atendre els soldats malalts que, un cop desembarcats a Espanya procedents de Cuba y Filipines, arribaven en ferrocarril a Saragossa en el seu camí de tornada a casa.

Ramón Miró Pallarés

Ramón Miró Pallarés va néixer a Beseit el 14 de juny de 1876, fill de Juan Miró Cañiz⁴³, fuster que vivia al carrer del Pont, i de Mònica Pallarés Celma. Els Miró Pallarés eren 7 germans, quatre nois i tres noies.

L'única germana de Ramón que hem localitzat és Pilar Elvira Miró Pallarés, que es va casar amb Enrique Sancho Gil, carnisser que vivia al carrer del Pilar.

Ramón era un quinto de l'any 1894 que a Beseit feia de llaurador o es dedicava al comerç (en la documentació consultada apareixen alternativament les dues professions). Va començar a servir el mes de novembre de 1895 i el 8 de desembre va desembarcar a l'illa de Cuba formant part de la 6ª companyia del 1er batalló del Regiment Caçadors de Mérida.

El seu primer ingrés va ser a l'Hospital de Santa Clara. L'expedient ens indica que va restar-hi ingressat entre el 23 i el 26 d'abril de 1897 degut a unes úlceres que li havien aparegut en una cama que es van medicar i únicament van requerir una hospitalització de 3 dies.

Però, unes tres setmanes més tard, el 15 de maig, Ramón arriba a l'Hospital de Placetas (Havana) amb una baixa signada pel metge del seu regiment. La fitxa d'ingrés indica que és de bona constitució, de temperament limfàtic i d'aspecte exterior sa. Però els signes diagnòstics no auguren res de bo: febre alta, color ictèric, lumbago, vòmits i dolor a la regió abdominal. Amb els recursos disponibles intenten, sense èxit, combatre la malaltia, però es tractava de febre groga en un estat agut i va morir el 21 de maig de 1897⁴⁴. L'expedient apunta com a causa de la malaltia la influència del clima.

Als pares de Ramón se'ls va concedir una pensió anual de 182,50 pessetes.⁴⁵

José Moragrega Borrás

José Moragrega Borrás, nascut a Beseit el 4 de juliol de 1875, era fill de José Moragrega Franquet, pastor, i de Maria Borrás Benito. Els Moragrega Borrás eren tres germans, dos nois i una noia. En aquesta ocasió, els censos de Beseit ens han ajudat molt poc i no hem pogut localitzar el domicili familiar. En canvi, hem trobat un germà de la mare, Bernardo Borrás Benito⁴⁶, que era paleta i vivia al carrer Tejeria.

José, que servia al 1er esquadró del Regiment Cavalleria del Rey, va emmalaltir i el van enviar a un dels hospitals militars de Santiago de Cuba, capital d'una província on el 1898 hi havia concentrades moltes tropes i patia de manca de places hospitalàries degut a l'alt nombre de soldats malalts. El 13 de març de 1898 va ser ingressat a l'Hospital Reina Mercedes, que havia estat habilitat l'any anterior en un antic quarter de la ciutat⁴⁷.

Les cures que li van administrar no van ser suficients i un mes després, el 12 d'abril de 1898 a les 8:30 del matí, hi va morir de diarrea crònica⁴⁸.

Manuel Moragrega Salvador

Manuel Moragrega Salvador va nèixer el 3 de desembre de 1876, fill de Mariano Moragrega Tejedor, llaurador amb domicili a la Plaça, i Teresa Salvador, tots dos de Beseit. La parella va tenir al menys quatre fills:

Pedro, llaurador, i Florencio, sastre, vivien a la Plaça i Mariano, llaurador, tenia casa al carrer de Sant Roc.

Va iniciar el seu servei militar el 16 de març de 1896 destinat al Batalló Caçadors de Barbastro, 8ª companyia. Va desembarcar a Cuba el 20 de setembre de 1896 i tres setmanes després, el 13 d'octubre ja va haver de ser ingressat a l'Hospital de San José de las Lajas, a la província de Mayabeque. A la sala tercera d'aquell hospital s'hi va passar 21 dies afectat de paludisme. En va sortir el dos de novembre.

La següent informació que tenim d'ell és que segueix malalt i el retornen a Espanya. Arriba al port de Santander el 2 d'octubre de 1897 amb un permís de quatre mesos per a recuperar-se, passats els quals s'ha d'incorporar al Regiment del Infante núm.5.⁴⁹

Un cop acabats els seus compromisos amb l'exèrcit, Manuel va tornar a Beseit i ja el trobem mencionat en el cens de l'any 1900. Va casar-se amb Joaquína Adell Mas i s'instal·laren a la casa de la Plaça on ja hi residien el seu pare i alguns dels germans.

La darrera notícia en relació a Manuel és de l'any 1908. En una publicació oficial⁵⁰ s'informa que la Comissió Liquidadora del Batalló Caçadors de Barbastro, núm.4 té pendent de retornar uns fons que no han estat reclamats pels individus que van pertànyer a aquest batalló durant la seva estància a Cuba. En el cas del soldat de segona Manuel Moragrega Salvador la xifra és de 125,90 pessetes. Ignorem si va arribar-se a assabentar que tenia aquesta quantitat a la seva disposició.

Carlos Prades Royo

Carlos Prades Royo va nèixer l'octubre de 1874, fill de Ramon Prades Giner, llaurador de Beseit, i de Maria Royo Mestre, de Fredes.

Aquest quinto del 1894 s'incorporà al servei el 15 de maig d'aquell mateix any i va formar part del 1er batalló del Regiment d'Infanteria Gerona, 22. Com que no disposem del seu expedient, no coneixem detalls de la seva activitat militar a l'illa, que devia transcórrer, al menys en part, a Artemisa ja que el 24 de juny de 1897 Carlos és ingressat a l'Hospital militar de Mariel,

capital actual de la província. Hi arriba procedent del seu regiment, amb una baixa signada pel seu metge.

L'expedient hospitalari ens descriu un Carlos de temperament limfàtic i d'aspecte exterior malaltís. El malalt explica que des que es troba a Cuba, pateix episodis de febre alta que l'han obligat a sofrir diversos ingressos hospitalaris. Durant la seva estada a l'hospital identifiquen els signes diagnòstics: febre intermitent, amb els tres estadis de calor, suor i fred; pal·lidesa de la pell i decoloració de les mucoses, pols dèbil i lleuger infart esplènic. Es tracta d'una infecció palúdica deguda al clima i que amb les penalitats patides en les campanyes s'ha cronificat i amb el tractament que se li dona durant la seva estada no millora. En definitiva, es troba impedit per a seguir en el servei actiu i el 13 de juliol de 1897 surt de l'hospital sense haver-se curat i un vaixell el trasllada a l'Hospital de L'Havana per tal de gestionar el seu retorn a la Península.

Aquest retorn el porta a Santander, on va desembarcar el 15 d'agost de 1897. Disposarà de 4 mesos per a refer-se de la seva malaltia i després caldrà que s'incorpori al Regiment Galicia núm.19, sempre i quan la revisió mèdica ho aconselli.⁵¹ Un cop lliure de les seves obligacions militars, Carlos es va casar a Beseit amb Josefina Pilar Millan Palos. El trobem censat al carrer del Pont, de professió jornalero. La parella va tenir 3 fills: José Ramon (1903), Alejandro (1906) i Maria (1908).

José Segura Royo

José Domingo Segura Royo va néixer a Beseit el 25 de desembre de 1875, fill de José Segura Millán, llaurador de Beseit que vivia al carrer del Pont i Vicenta Royo Mestre, natural de Fredes.

José, quinto del 1894, va començar el servei aquell mateix any i va ser destinat al Batalló Caçadors de Mérida, núm.13. La seva participació en els combats sostinguts contra els insurrectes a Santa Elena, La Campana, Víctor Guerra, Caimito Pelado, Ceiba i El Bejuco el març de 1896 el van fer mereixedor de la Creu de Plata del Mèrit Militar amb distintiu vermell.⁵²

A primers de maig de 1897 arriba a l'Hospital Militar de Santa Clara amb la baixa mèdica signada pel metge

del seu batalló. La fitxa d'entrada descriu José com un soldat de bona constitució, temperament sanguini i aspecte exterior sa. El 9 de maig al matí rep la visita del metge que li fa el diagnòstic: febre groga i debilitat general consecutiva al tifus malari, i atribueix les causes a la influència del clima. Després d'estar rebent tractament a la sala segona de l'hospital, el 24 de juny el metge estableix que el millor per aquest malalt és que passi a l'Exèrcit de la Península a continuar el seu servei militar, de manera que el 29 de juny José surt sense estar curat de l'Hospital de Santa Clara i es trasllada a l'Hospital Mayor de L'Havana per tal de passar els reconeixements reglamentaris per poder embarcar amb destí a Espanya. La gestió es va fer amb celeritat i tot just quan feia un mes que havia sortit de Santa Clara, va desembarcar al port de Santander el 27 de juliol de 1897. A la Península va ser destinat al Batalló Caçadors d'Alba de Tormes núm.8. Com era habitual com a soldat malalt, disposava de quatre mesos per a recuperar-se abans d'incorporar-se al nou destí. Potser no va arribar a ser necessari, una real ordre de 19 de gener de 1898 l'eximeix de seguir en el servei militar actiu i passa a recluta condicional.⁵³

Encara tornem a trobar José Segura Royo en un document oficial d'abril de 1902,⁵⁴ on es recorda als caps de l'exèrcit que han rebut destinats individus retornats de Cuba, poden reclamar els expedients del seu destí anterior. A la relació d'expedients pendents de demanar del Batalló Caçadors de Mérida, núm.13 hi figura el nom de José.

Però José ja és a Beseit, com a mínim des del 1900: el cens d'aquell any ens indica que fa de llaurador i viu al carrer del Pont.

José Segura Royo i Carlos Prades Royo eren cosins germans. La família va poder celebrar que tots dos van tornar vius de la guerra i es van poder establir al seu poble.

Domingo Serrat Blasco

Domingo Serrat Blasco va néixer el 4 de març de 1875, fill de Joaquín Serrat Pons, llaurador natural de Vallde-roures i Miguela Blasco Ferrás, nascuda a Beseit, però tots dos de família originària de Pena-Roja de Tastavins.

Domingo va quedar sense pares quan encara era un nen. Amb poca diferència de temps, va perdre primer el pare i després la mare. Els Serrat Blasco van ser vuit germans, tres nois i cinc noies, però quan van quedar orfes només eren vius Maria, de 17 anys, Teresa, de 15, Domingo, de 12 i Angel de 10. Via els censos de Beseit, trobem dades de tres germans de la mare, tots tres llauradors, i hem d'imaginar que els orfes van créixer en aquest entorn familiar, però no sabem amb quin dels seus oncles Blasco Ferràs va viure Domingo: amb Joaquín a la Tejeria, amb Manuel a la masia familiar o amb Domingo al carrer de Sant Roc.

Domingo Serrat Blasco va servir a Cuba en el 1er batalló del Regiment d'Infanteria Aragón núm.21. Com que no ha estat possible localitzar el seu expedient militar, únicament disposem d'informacions puntuals aparegudes en publicacions oficials. El setembre de 1903, la comissió liquidadora del seu batalló va publicar la relació de soldats que havien servit a Cuba que tenien dret a percebre uns diners i que encara no havien efectuat la reclamació⁵⁵. En aquest llistat trobem Domingo, que té a la seva disposició 46,29 pessetes. Interessa destacar que alguns noms van acompanyats d'una columna d'observacions on s'indica, si s'escau, *fallecido*. Però com que no apareix aquesta paraula al costat del seu nom, podem pensar que, si més no, va tornar viu de Cuba, encara que no tinguem més constància d'ell.

Més de dos anys més tard, el gener de 1906, tornem a trobar una referència a Domingo en una publicació

oficial: La *Junta clasificadora de las obligaciones procedentes de Ultramar* publica la relació d'havers personals pendent d'abonar i hi consta, per aquest concepte, que encara se li deuen al soldat Domingo Serrat Blasco 231,45 pessetes corresponents al període comprès del juliol de 1895 al setembre de 1898.⁵⁶Algú, imaginem que el mateix Domingo, havia fet una reclamació en una oficina estatal amb data de registre d'entrada 20 de juliol 1903. Sembla ser que es van produir algunes incidències en la Comissió liquidadora del 1er batalló del Regiment d'Infanteria Aragón núm.21, que és l'organisme designat per a pagar-li aquesta quantitat.

Fins aquí arriben les breus notes biogràfiques sobre alguns soldats de Beseit que van participar en la Guerra de Cuba. No podem donar per exhaustiva aquesta relació ja que la documentació sobre aquell esdeveniment és ingent i encara és possible que, en un futur, se'n puguin identificar alguns més.

La història tendeix a repetir-se. El Desastre de 1898 va posar punt i final a l'Imperi espanyol d'Ultramar. Però Espanya encara posseïa algunes colònies i els quintos que van tenir la fortuna de tornar vius i van formar una família no podien imaginar que els seus fills haurien d'enfrontar-se amb una experiència com la que va representar la Guerra d'Àfrica.

Addenda

Quan aquest número de la revista ja s'havia tancat i era a punt d'entrar a impremta ens ha arribat una nova informació en relació al soldat Agustín Gómez Sanz:

A l'Archivo General de Segovia han localitzat l'expedient hospitalari d'Agustín Gómez Sanz, que complementa les dades que teníem d'ell. Agustín, soldat de la 5a companyia del Batalló Gerona núm. 22, era fill de Blas i de Librada, feia de llaurador i era natural i habitant de Bronchales, i no de Beseit, com figura a les publicacions oficials. Lamentablement, les errades de transcripció en

els noms de lloc i de persona són força freqüents en la documentació de l'època.

Agustín tenia 22 anys quan va entrar a servir el 6 de març de 1895. Va arribar a l'Hospital de Guanajay (província d'Artemisa) el 12 de novembre de 1897 i presentava un quadre diagnòstic de paludisme. El dia 18 del mateix mes, els metges van proposar el seu trasllat a l'Hospital de L'Havana per tal de validar el seu retorn a la Península. Com ha quedat dit, la seva arribada al port de Cádiz es va produir el 26 de febrer de 1898.

1. Fernando Parceró Collado. "Soldados en Cuba. Los protagonistas del desastre". *O Pelourinho: Boletín de Relaciones transfronterizas*, núm.26 (2022), p.79-103.
2. Frase atribuïda a Antonio Cánovas del Castillo.
3. La superfície de Cuba vindria ser una cinquena part de la d'Espanya, o més del doble de la d'Aragó.
4. Divisió territorial de Cuba amb les sis províncies que estava dividida l'illa durant el domini espanyol. Disseny: Rafael Galván Díaz, 2015. Vegeu: 1898: El fin de un imperio <http://www.eldesastredel98.com/>
5. Parceró Collado (2022).
6. Francisco-Javier Navarro Chueca "Los números de la muerte. La mortalidad de las tropas españolas en la última Guerra de Cuba". *La Razón Histórica. Revista hispanoamericana de historia de las ideas*, n. 48 (2020), p.182-207.
- 7 *La Campana de Gràcia*, n.1.372 (7 set. 1895).
8. Ley de reclutamiento y reemplazo del ejército de 11 de julio de 1885 : modificada por la de 21 de agosto de 1896. <https://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=398342>
9. Fernando Parceró Collado (2022)
10. Fidel Molina Luque. *Quintas y servicio militar: Aspectos sociológicos y antropológicos de la conscripción (Lleida, 1878-1960)*. Lleida, Servei de Publicacions Universitat de Lleida, 2001. p.44.
11. Francisco Javier Navarro Chueca. Mortalidad de las tropas españolas en la guerra de Cuba (1895-1898). Tesis doctoral. Universidad Católica de Valencia San Vicente Mártir. 2021. <https://riucv.ucv.es/handle/20.500.12466/1701>
12. *Arma de Infantería. Hoja matriz de servicios de Don Miguel Gil Bas*. Consultable a l'Archivo General Militar de Segovia.
13. El 1903 es va canviar oficialment el nom de Puerto Príncipe per Camagüey.
14. Registre civil de Barcelona. *Defuncions 1882*.
15. Joan Vilamala "El cinquantenari de la mort de Verdaguer, celebrat a Folgueroles l'any 1952". *Ausa*, v.XXVI, n.172 (2013), p. 443-473.
16. Font: *El Jardí de Sant Gervasi i Sarrià*. <https://diarieljardi.cat/la-republica-argentina/>
17. Cens municipal. Sant Gervasi de Cassoles.
18. DOMG n.214 (2 de octubre de 1903), p.19.
19. DOMG n.56 (11 de marzo de 1904), p.507.
20. La bibliografia sobre estudis d'història local i perfil del soldats de lleva a la Guerra de Cuba és extensa i són força interessants els esbossos biogràfics sobre alguns d'ells. Volem destacar els articles d'Antònia Blavi Altisent. "El soldat montblanquí Josep Blavi Martí a la guerra d'independència cubana (1895-1898)". *Podall* (Montblanc), n. 6-7 (2017-2018) p. 117-163; i el de José Luis Cifuentes Perea i Francisco Javier Navarro Chueca "La Palma d'Ebre - Cuba, un viatge sense retorn. El cost humà de la guerra de Cuba per a La Palma d'Ebre (1895-1898)". *Miscel·lània del CERE* n. 26 (2016) p.169-186.
21. Historial del Regimiento de Infantería Aragón nº 21, depositado en el Instituto de Historia y Cultura Militar. Nº ref. 101010 (Informació facilitada per Javier Navarro)
22. DOMG n. 50 (5 de marzo de 1997), p.1.111.
23. Bonifacio Esteban Marfil "Los hospitales militares en la isla de Cuba durante la guerra de 1895-1898". *Asclepio*. vol. LV-2-2003, p.173-199.
24. Vicente Julián Guardia va morir en aquest mateix hospital el 22 d'abril de 1897.
25. *Gaceta de Madrid* n.243 (31 de agosto de 1919) Anexo n.2, p.929.
26. "Relación oficial de las bajas ocurridas en la campaña de Cuba, hasta últimos de Noviembre", *Heraldo de Aragón*, 8 de junio de 1897.
27. DOMG n. 71 (31 de marzo de 1900), p.1.188.
28. *Heraldo de Aragón*, 25 de marzo de 1897, p.2.
29. DOMG n. 65 (22 de marzo de 1900), p.1.028.
30. Ramona Gil Peguerols: apunts per a una biografia. *Quadern d'història i cultura Beseit = Cuaderno de historia y cultura Beceite*, Núm. 13 (agost 2022), p. 25-39.
31. Beseit, Festa del Pilar de 1904. *Quadern d'història i cultura Beseit = Cuaderno de historia y cultura Beceite*, Núm. 14 (agost 2023), p. 6-15.
32. Francisco Telmo Fuster (24/02/1873) era natural d'Alcanís. Segons indiquen els censos d'aquesta localitat dels anys 1898, 1900, 1901,1904 i 1906, vivia al carrer Arco núm. 25, i era jornalero.
33. Gonzalo Queipo de Llano y Sierra, (1875 – 1951) va ser un militar espanyol de l'arma de Cavalleria força conegut per la seva participació en la Guerra Civil Espanyola.
34. Enrique de Miguel Fernández-Carranza. "Noviembre de 1896: los últimos regimientos valencianos que fueron a Cuba" *ABC*. Ed. Valencia, 14/11/2016 https://www.abc.es/espana/comunidad-valenciana/abci-noviembre-1896-ultimos-regimientos-valencianos-fueron-cuba-201611141012_noticia.html#
35. DOMG n. 46 (1 de marzo de 1898), p.1.060.
36. DOMG n. 93 (29 de abril de 1898), p.108.
37. DOMG n. 186 (23 de junio de 1900), p.1.237.

38. Manuel Julián Guardia apareix als censos de Beseit dels anys 1898, 1900, 1901, 1904 i 1906.
39. D'acord amb la llei aprovada per l'Assemblea Nacional de Cuba l'1 d'agost de 2010 que va modificar la Divisió Político-Administrativa de Cuba, on es crearen les províncies noves d'Artemisa i Mayabeque, la província de Pinar del Río va transferir a Artemisa els tres municipis més orientals que disposava: Candelaria, San Cristóbal i Bahía Honda. La modificació va entrar en vigor l'1 de gener de 2011. Font: https://ca.wikipedia.org/wiki/Prov%C3%ADncia_de_Pinar_del_R%C3%ADo
40. *Gaceta de Madrid*, n.194 (13 de julio de 1898), p.204 i DOMG, n.150 (9 de julio de 1898), p.174.
41. DOMG n.117 (31 de mayo de 1900), p.922.
42. *La Iberia* (Madrid). 11/10/1896, p. 2.
43. Juan Miró Cañiz apareix als censos de Beseit dels anys 1890, 1896, 1898, 1900, 1901 1901 i 1904.
44. DOMG n.145 (3 de julio de 1898), p.66.
45. DOMG n. 70 (30 marzo de 1899), p.1.366.
46. Bernardo Borrás Benito apareix als censos de Beseit dels anys 1890, 1897, 1899 i 1902.
47. Bonifacio Esteban Marfil (2003)
48. DOMG n.95 (1 de mayo de 1900), p.465; i *Gaceta de Madrid*, n.137 (17 de mayo de 1900), p.815.
49. DOMG n. 269 (30 noviembre de 1897), p.1.415.
50. *Gaceta de Madrid* n. 215 (2 de agosto de 1908), p.491.
51. DOMG n. 229 (13 de octubre de 1897), p.336.
52. DOMG n.171 (4 de agosto de 1896), p.499.
53. DOMG n.15 (21 de enero de 1898), p.322.
54. DOMG n.79 (13 de abril de 1902), p.129.
55. *Gaceta de Madrid* n.270 (27 de septiembre de 1903), p.2.579.
56. *Gaceta de Madrid* n.9 (9 de enero de 1906), p.88.

Dibuix al·legòric a la independència cubana publicat a *La Flaca* núm. 48